

ԱՐՓԻՆԷ ԶԱՆԹԻԿԵԱՆ
«Էջմիածին» ամսագրի խմբագրություն

ԿՐՕՆԱԳԻՏԱԿԱՆ-ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ՅՕՐՈՒԱԾՆԵՐԸ «ԱՐԱՐԱՏ» ԱՄՍԱԳՐՈՒՄ

«...Հայոց ազգը եղաւ առաջինը, որ Քրիստոսի աստուածութիւնը
նանաչեց եւ Նորա սուրբ Աւետարանի փրկարար վարդապետութիւնը գրկեց,
որով արդարեւ քրիստոսական երանութիւնն եւս առաւ...»
«Արարատ», 1868, Ե. (թիւ 1), էջ 4-5:

2018 թուականին լրացաւ «Արարատ» ամսագրի 150-ամեակը. Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի պաշտօնական ամսագիրը հրատարակուել է գրեթէ կէս դար (1868–1919 թթ.) եւ անգնահատելի աւանդ է ունեցել հայագիտութեան զարգացման գործում՝ իր ուրոյն տեղը զբաղեցնելով Հայ Եկեղեցու մատենագրութեան ու պատմութեան մէջ: «Արարատ»-ի արժանի ժառանգորդը, աւանդութեան պահպանողն ու շարունակողն այսօր «Էջմիածին» ամսագիրն է:

«Արարատ» ամսագիրը տպագրուել է 1868 թ. մայիսի 1-ին՝ Գէորգ Դ. Կոստանդնուպօլսեցի հայրապետի (1866–1882 թթ.) անմիջական նախաձեռնութեամբ: Ամսագրի առաջին հրատարակութեան առաջաբանում նշուած է, որ այն տպագրուել է որպէս «Ամսագիր կրօնական, պատմական, բանասիրական եւ բարոյական գիտելեաց», իբրեւ «աշխատասիրութիւն միաբանից Սուրբ Էջմիածնի»¹: Արդէն 1898 թուականից «Արարատ» ամսագրի տիտղոսաթերթին գրուել է «Պաշտօնական ամսագիր Հայրապետական Աթոռոյ Սուրբ Էջմիածնի»:

Ըստ առաջաբանի՝ ամսագիրն ունենալու էր չորս հիմնական բաժին՝ «Կրօնական, Պատմական, Բանասիրական եւ Բարոյական»: Բնական է, որ Մայր Աթոռի պաշտօնական ամսագրի առաջին բաժինը Կրօնականը պէտք է լինէր եւ «Արարատ»-ի խմբագրակազմում ընդգրկուած միաբաններն առանձնակի ուշադրութիւն պէտք է դարձնէին այս բաժնում զետեղուող նիւթերին²:

¹ Տե՛ս «Արարատ» ամսագրի 1868 թուականի Ե. (թիւ 1) համարի առաջաբանն ու տիտղոսաթերթը:

² Նշենք, որ սկզբնական շրջանում ամսագիրը խմբագրել է միաբաններից կազմուած խորհուրդը՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի նշանակած խմբագրի ղեկավարութեամբ: Այս առումով

Յստակ նշուել է, որ «Կրօնականին մէջ պիտի դրուին եկեղեցական կարգաց եւ արարողութեանց վրայ տեղեկութիւններ, կաթողիկոսաց գործեր, սուրբ հարց գրութեան, ազգային մատենագրաց կենսագրութիւններ եւ ձեռագիր մատենից ծանօթութիւններ»³:

Յիշենք նաեւ, որ հայ եկեղեցական մատենագրութիւնն սկզբնաւորուել է հայոց գրերի գիւտից յետոյ, այսինքն՝ Ե. դարում՝ հայ թարգմանական եւ ազգային աշխարհիկ մատենագրութեանը զուգընթաց⁴: Հայ եկեղեցական ու դաւանաբանական մատենագրութիւնը ոչ միայն մաքառման եւ պայքարի գրականութիւն է՝ ի պաշտպանութիւն Հայ Եկեղեցու ուղղափառութեան, այլ նաեւ՝ հայ ազգային ինքնութեան պահպանման հզօր կռուան⁵: Համաձայն պատմական սկզբնաղբիւրներին՝ Ե. դարը մեր ժողովրդի ու Եկեղեցու համար կրօնական, գաղափարական, ապա նաեւ դաւանաբանական հակամարտութիւնների եւ պայքարի ժամանակաշրջան էր: Այս պայքարը շարունակուել է նաեւ յաջորդ դարերում, երբ Հայ Եկեղեցու հայրերը, նշանաւոր վարդապետները հիմնաւոր կերպով պաշտպանել եւ ամրագրել են մեր առաքելահաստատ Եկեղեցու վարդապետական ուղղափառութիւնն ու ինքնուրոյն դաւանաբանութիւնը: Ուստի, ժամանակի ընթացքում դաւանաբանական գրականութիւնը դարձել է հայ եկեղեցական մատենագրութեան ամենահարուստ եւ արժէքաւոր ճիւղերից մէկը: Հայ աստուածաբանական-դաւանաբանական գրականութեան պատմութիւնը չափազանց հետաքրքիր է. Ե. դարում աստուածաբանական միտքն ու մտածողութիւնն արտայայտուել են Սահակ Ա. Պարթեւի (387-439 թթ.) եւ Մեսրոպ Մաշտոցի թղթերում, Մովսէս Խորենացու դաւանաբանական թղթում, Յովհան Ա. Մանդակունի հայրապետին (478-490 թթ.) վերագրուող «Ապացոյց յերկուց բնութեանց ասել զՓրկիչն կամ մի բնութիւն» հակաքաղկեդոնական դաւանաբանական վաւերագրում⁶, Ղազար

չափազանց հետաքրքիր են «Արարատ» ամսագրի խմբագրման կանոնները, որոնք զետեղուած են 1868 թ. օգոստոսեան համարի (թիւ 4) 51-րդ էջում:

³ «Արարատ», 1868, Ե. (թիւ 1), էջ 5:

⁴ Տէս Յ. ՔՅՕՍԷԱՆ, Ներածութիւն հայ եկեղեցական մատենագրութեան, Երեւան, 2018, էջ 8:

⁵ Տէս Մ. ԱՔԵՂԵԱՆ, Հայոց գրականութեան պատմութիւն (վեց հատորով). Հայոց հին գրականութեան պատմութիւն, հտ. Ա., Երեւան, 1944, էջ 80:

⁶ Տէս «Երանելոյն Յովհաննու (Հայոց) եպիսկոպոսապետի, Ապացոյց յերկուց բնութեանց ասել զՓրկիչն եւ կամ մի բնութիւն», «Գիրք թղթոց». Մատենագրութիւն նախնեաց, Բ. հրատ., Երուսաղէմ, 1994, էջ 128-143: Այս գրութեան մի ամբողջական հատուած՝ «Երանելոյն Յովհաննու Մանդակունու Հայոց Կաթողիկոսի ի հակաճառութենէն Քաղկեդոնի ժողովոյն, որ ասի Ապացոյց» վերնագրով, վկայաբերուած է «Կնիք հաւատոյ ընդհանուր սուրբ Եկեղեցու»

Փարպեցու թղթում, նաեւ հայրաբանական գրուածքների թարգմանութիւններում⁷: Հայ եկեղեցական մատենագրութիւնը հարուստ է դաւանաբանական գրականութեան գոհար էջերով, եւ այս իրողութեան յստակ գիտակցումով «Արարատ» ամսագիրը հրատարակման առաջին իսկ օրից եղել է հայ աստուածաբանական-դաւանաբանական մտքի արտայայտողն ու արժեւորողը, Հայ Եկեղեցու վարդապետութեան եւ ուղղափառութեան պաշտպանը, հայ եկեղեցական գրականութեան մաս կազմող արժէքաւոր բնագրերի ուսումնասիրողն ու հրատարակողը:

«Արարատ» ամսագրի շուրջն են համախմբուել նուիրեալ հոգեւորականներ, որոնք գիտական ծանրակշիռ ուսումնասիրութիւններով եւ վերլուծութիւններով առաջ են մղել հայ կրօնագիտական-աստուածաբանական միտքը՝ արժէքաւոր նիւթեր հրատարակելով աստուածաբանական, դաւանաբանական, եկեղեցապատմական խնդիրների վերաբերեալ:

Խմբագրակազմն ընդգծել է՝ «Արարատայ առաջին մասն Կրօնական դնելով՝ մտփեռնիս այն չէ, որ հաւատոյ խնդիրներու վրայ պիտի խօսինք ու հաւատոյ վեճեր նորոգենք, այլ ինչպէս գրել ենք մեր յայտարարութեան մէջ, որ արդէն հրատարակուած է, եկեղեցական կարգաց եւ արարողութեանց յումմէ՛ եւ ե՛րբ սկզբնաւորելուն վրայ պիտի գրենք...»⁸: Այսինքն՝ այս բաժնի նպատակը Հայ Եկեղեցու կարգերի ու կանոնների, առաքելահաստատութեան, առաքելական յաջորդականութեան, նուիրապետութեան ձեւաւորման պատմութեան, դաւանաբանական դիրքորոշման, ծիսապաշտամունքային համակարգի ներկայացումն էր: Կրօնական բաժնում նոր ուսումնասիրութիւնների լոյսի ներքոյ եւ աղբիւրագիտական հիմնաւորումներով պարզաբանուել են մեր Եկեղեցու պատմութեան չհետազօտուած որոշ հարցեր ու խնդիրներ: Այս առումով «Արարատ» ամսագրի ստեղծագործական ընթացքը բաժանուել է երկու փուլի՝ 1868–1895 եւ 1895–1919 թթ.:

յուղղափառ եւ սուրբ հոգեկիր հարցն մերոց դաւանութեանց. յաւուրս Կոմիտաս կաթողիկոսի (613–627) համահաւաքեալը, աշխ.՝ Կ. եպս. Տէր-Մկրտչեան, Ս. Էջմիածին, 1914, էջ 232: Այժմ հաստատուել է, որ հակաքաղկեդոնական դաւանաբանական այս վաւերագրի հեղինակը Յովհաննէս Բ. (Ա.) Ալեքսանդրացին է, եւ նշեալ գրուածքը հայերէն է թարգմանուել յունարէն բնագրից, սակայն թիւրիմացաբար վերագրուել է Յովհան Ա. Մանդակունուն (478–490 թթ.). տե՛ս Ն. ԵՊՍ. ՊՈՂԱՐԵԱՆ, Հայ գրողներ (Ե.–Ժէ. դար), Երուսաղէմ, 1971, էջ 32: Այս վաւերագրի հեղինակութեան խնդրին անդրադարձել են նաեւ Ն. Ակինեանն ու Պ. Տէր-Պօղոսեանը (Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ, Հ. Պ. ՏԷՐ-ՊՕՂՈՍԵԱՆ, Մատենագրական հետազօտութիւններ. Յովհաննէս Ա. Կաթողիկոս Հայոց (Մանդակունի. 480–502), «Հանդէս Ամսօրեայ», 1971, թիւ 4–6, էջ 142):

⁷ Տե՛ս «Գիրք թղթոց». Մատենագրութիւն նախնեաց, Բ. հրատ. Երուսաղէմ, 1994:

⁸ «Արարատ», 1868, Ե. (թիւ 1), էջ 2:

«Արարատ»-ի հրատարակութեան առաջին տասնամեակը կարող ենք իրաւամբ համարել «որոնումների շրջան», քանի որ ամսագիրը դեռեւս բովանդակում էր տարաբնոյթ ուշագրաւ նիւթեր: Նկատելի է, որ առաջին շրջանում Կրօնական բաժնում հրատարակուած յօդուածները եւ ուսումնասիրութիւններն առաւելապէս կրել են պահպանողական-պատմական, մատենագրական, մեկնողական, ջատագովական նկարագիր, քան՝ գիտական բնոյթ:

Այսպէս՝ ամսագրի 1869 թուականի մարտեան համարում (թիւ 11, էջ 152-156) տպագրուել է Գէորգ Դ. Կոստանդնուպօլսեցի հայրապետի կոնդակը, որն ունի աստուածաբանական-դաւանաբանական բովանդակութիւն: Այս կոնդակը պատասխան է Հռոմի Պիոս Թ. պապի հրաւէր-նամակին⁹՝ մասնակցելու 1868 թ. դեկտեմբերին Վատիկանում հրաւիրուող ժողովին: Նշենք նաեւ, որ իր հրաւէր-նամակը Հռոմի պապն ուղարկել էր ոչ թէ Հայոց հայրապետին, այլ՝ Կ. Պօլսի հայոց պատրիարք Պօղոս Թաթթաքեանին: Հայոց պատրիարքը դիմել է Հայոց հայրապետին եւ գրել. «Մեք որպէս պարտն էր պատասխանի արարաք այսպէս թէ՛ է՛ մեր գերագոյն Հայրապետ ի Ս. էջմիածին, գլուխ Հայաստանեայց Եկեղեցոյ որ միայն ունի զիրաւասութիւն ի վերայ սրբոյ Եկեղեցոյս մերոյ եւ ամենայն հոգեւոր հովուաց նորին. վասնորոյ եւ նմա անկ է քննադատել զհրաւիրագիրն...» (էջ 153): Կ. Պօլսի հայոց պատրիարքի խնդրանքով Գէորգ Դ. Կոստանդնուպօլսեցին պատասխանել է Հռոմի պապի գրութեանը. Հայոց հայրապետը խնդիրը քննել է Եկեղեցու պատմութեան լոյսի ներքոյ եւ դաւանաբանական հարցերի համակողմանի վերլուծութեամբ՝ ընդհանրական Եկեղեցու պառակտման պատճառներից մէկը համարելով Հռոմի Աթոռի նկրտումը՝ լինել «նախապատիւ եւ գերագահ», քան «զայլ Աթոռս Արեւելեայց»¹⁰: Գէորգ Դ. Կոստանդնուպօլսեցին հանգամանօրէն պատասխանել է Հռոմի պապի հրաւէր-նամակին՝ պատմական, կանոնական եւ դաւանաբանական հիմնաւորումներով՝ ընդգծելով, որ վերջինիս գրութեան մէջ կանոնական կէտերը պահպանուած ու յարգուած չեն, ուստի Հայ Եկեղեցին այդ պայմաններում հրաժարուած է մասնակցել Վատիկանի եկեղեցաժողովին: Նշանակալի է նաեւ Մակար Ա. Թեղուտցի կաթողիկոսի (1885-1891 թթ.) կոնդակը¹¹՝ հրատարակուած «Արարատ»-ի 1889 թուակա-

⁹ Նշեալ հրաւէր-նամակը շարադրուած էր լատիներէնով եւ հայերէնով:

¹⁰ Տե՛ս «Արարատ», 1869, Գ., էջ 154:

¹¹ Սոյնը 8 դեկտեմբերի 1888 թ., թիւ 471 թուակիր կոնդակն է՝ «Թուղթ ընդհանրական Տ. Տ. Մակարայ Սրբազնագոյն Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց առ համօրէն դասս եկեղեցականաց

նի փետրուարեան համարում (թիւ 2, էջ 65–85): Հայոց հայրապետն իր «Թուղթ ընդհանրական Տ. Տ. Մակարայ Սրբազնագոյն Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց առ համօրէն դասս եկեղեցականաց եւ ժողովրդականաց հայոց» վերնագրուած կոնդակով հանգամանալից պատասխանել է Լեւոն ԺԳ. պապի գրութեանը (յուլիս 25 թուակիր), որով Հայ Եկեղեցուն կոչ է արուել ընդունել Հռոմի պապի գերագահութիւնը:

Մակար Ա. Թեղուտցի հայրապետի կոնդակը մի բովանդակալից գրութիւն է՝ գրաբարով շարադրուած, եւ յստակ ներկայացնում է Հայ Եկեղեցու պատմութիւնն ու դաւանաբանութիւնը: Այս կոնդակը նաեւ համակարգուած ու ջախջախիչ պատասխան է Կաթողիկ Եկեղեցու նկրտումներին: Հայոց կաթողիկոսը յորդորել է հոգեւորականութեանը եւ իր «շնորհածին» ժողովրդին՝ անսասան պահել Հայ Եկեղեցու ուղղափառ դաւանաբանութիւնը, աւանդոյթները, ինքնուրոյնութիւնն ու անկախութիւնը, քանզի Սիմէոն Ա. Երեւանցու (1763–1780 թթ.) խօսքի համաձայն՝ «հաւատն մեր ոչ է հնաքեալ զի նորոգեցի, ոչ է թերի՝ զի լրացի...»¹²:

Ըստ Մակար Ա. Թեղուտցի հայրապետի՝ ընդհանրական Եկեղեցու միասնութիւնն ու դաւանաբանական միութիւնը խարխուլել է Քաղկեդոնի 451 թ. տիեզերաժողովում ընդունուած որոշումներով. յետագայում տարաբնոյթ խնդիրները ներկայացուել են դաւանաբանական վիճաբանութիւնների շղարշով քօղարկուած: Նշեալ խնդիրների առանցքը մեծաւ մասամբ եղել են պատրիարքական աթոռների առաջնութեան նկրտումները: Մինչդեռ Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու դաւանաբանութիւնն ու վարդապետութիւնը խարսխուել են Աստուծոյ խօսքի՝ Աստուածաշնչի, սրբազան Աւանդութեան եւ առաջին երեք տիեզերաժողովների ընդունած հաւատոյ հանգանակի ու որոշումների վրայ. մեր Եկեղեցին առաքելալնեից աւանդուած դաւանութիւնը պահել ու պահպանել է անփոփոխ՝ «ի դարս դարս յարածիգ ժամանակացն անցելոց»¹³:

Կոնդակում պատմական ստոյգ վկայութիւններով հերքուել է նաեւ «Դաշանց թղթի» վաւերականութիւնը:

Ամսագրի 1868 թուականի օգոստոսեան (թիւ 4) համարում, առաջին խմբագրի՝ Աբէլ արք. Մխիթարեանի հեղինակութեամբ, տպագրուել է Հայ Եկեղեցու առաքելահիմն լինելը, առաքելական յաջորդականութիւնը

եւ ժողովրդականաց հայոց»:

¹² Մ. ԱՐՔ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Ազգապատում, հտ. Բ., Ս. էջմիածին, 2001, էջ 954:

¹³ «Արարատ», 1889, Բ., էջ 70:

ներկայացնող յօդուած՝ «Անընդհատ շարունակութիւն առաքելական յաջորդութեան Ուղղափառ Ս. Եկեղեցւոյ Հայաստանեայց» (էջ 39): Յօդուածը հրատարակուել է հատուածաբար՝ ամսագրի տարբեր համարներում: Հետաքրքիր են նաեւ նոյն հեղինակի «Ամենասուրբ Երրորդութիւն» չափածոյ գրուածքը, «Պատմութիւն ժողովոց Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ հանդերձ կանոնագրութեամբ»¹⁴ յօդուածը, վերջինս կարեւոր տեղեկութիւններ է հաղորդում Հայ Եկեղեցու հրաւիրած ժողովների, դրանց ընթացքում ընդունուած դաւանաբանական, ծիսական եւ կանոնական որոշումների վերաբերեալ: Յիշատակենք նաեւ Աբէլ արք. Մխիթարեանի մէկ այլ կարեւոր ուսումնասիրութիւն՝ «Պատմութիւն հալածչաց ուրացողաց, հերձուածողաց եւ բաժանելոց յԵկեղեցւոյն հայոց» վերնագրով. այն եւս տպագրուել է հատուածաբար՝ ամսագրի 1875 թուականի տարբեր համարներում: Ուշագրաւ վերլուծութիւններ են առկայ Յուսիկ վրդ. Մովսիսեանի «Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ պատմութիւն» (1884, 1885 եւ 1886 թուականների համարներում), Մաղաքիա արք. Օրմանեանի «Աթոռ Հայաստանեայց» (1886 եւ 1887 թթ.), Վահրամ եպս. Մանկունու «Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ անցեալն» (1874 եւ 1875 թթ.), Գաբրիէլ եպս. Այվազովսկու «Նիկոլ եպիսկոպոս եւ պատմութիւն դարձին հայկազանց Լեհաստանին ի կաթողիկոսութիւն» (1877 թ.) յօդուածներում¹⁵:

Մեր ուշադրութիւնը գրաւեց Արշակ Տէր-Միքէլեանի ուսումնասիրութիւնը, որ վերնագրուած էր «Ասողկայ պատմութեան «կորած» գլուխները»¹⁶: Հեղինակը գրում է, որ Ասողիկի Պատմութեան վերջին հրատարակողը հետամուտ էր եղել երկրորդ գրքի Ե. եւ Զ. գլուխների ձեռքբերմանը Վենետիկից, սակայն կաթողիկ հայրերը վերջինիս պատասխանել էին, որ իրենց օրինակում եւս նշեալ հատուածներն առկայ չեն: Արշակ Տէր-Միքէլեանը պակասող՝ Ե. ու Զ. գլուխները գտել է Փարիզի ազգային մատենադարանում եւ անփոփոխ կերպով հրատարակել «Արարատ» ամսագրում: Հեղինակը յաւելում է. «Թէ ով է Վենետիկի միաբան, Դիպոտի այդ մարդասէր կամ ազգասէր բարեկամը, չգիտեմք. միայն թէ մէկ լաւ գործ է կատարել, արտագրելով յիշեալ կտորն եւ ուղարկելով այդ գիտնականին»¹⁷:

¹⁴ Տե՛ս «Արարատ», 1873, ԺԱ., էջ 400-409, 442-452, 1874, Ա., էջ 1-13, 37-49, 80-91, 117-124, 157-169, 197-203, 237-241:

¹⁵ Մեր նիւթն աւելորդ շփանաբեռնելու նկատառումով շարադրանքում նշել ենք միայն յօդուածների հրատարակութեան թուականները, քանզի վերջիններս տպագրուել են հատուածաբար:

¹⁶ Տե՛ս «Արարատ», 1892, Ը., էջ 748-754:

¹⁷ Անդ, էջ 748:

Ամսագրում հրատարակուած Ե. գլուխը վերնագրուած է «Յայլմէ պատմագրէ, յաղագս Ամիրմումնեացն տաճկաց»¹⁸, իսկ Զ.-ն վերնագիր չունի¹⁹:

Առանձնակի կարեւորութիւն ունի նաեւ Արշակ Տէր-Միքէլեանի «Աստուածաբանական գիտութիւնները» յօդուածաշարը, որը հրատարակուել է հաստուածաբար՝ ամսագրի 1893 թուականի համարներում: Հեղինակը ներկայացրել է Եկեղեցու դերակատարումն ու նշանակութիւնը կրթական գործում, անդրադարձել մեկնողական աստուածաբանութեանը, սուրբգրային մեկնութեանն օժանդակող գիտութիւններին, աստուածաբանութեան եւ փիլիսոփայութեան յարաբերութեան խնդրին, արժէքաւոր տեղեկութիւններ է հաղորդել հնաբանութեան, պատմական աստուածաբանութեան, բեմասացութեան, գործնական աստուածաբանութեան, Եկեղեցու պատմութեան վերաբերեալ:

1888 թ. ամսագրում բացուել է նոր՝ «Սուրբ Էջմիածնի գրադարան» խորագրով բաժին, որտեղ զետեղուել են Հայ Եկեղեցու պատմութեանն առնչուող՝ դեռեւս «մութ եւ անծանօթ» մնացած որոշ խնդիրների վրայ լոյս սփռող ձեռագրային բնագրեր:

Արդէն 1895 թուականից «Արարատ» ամսագրում սկսել են գերակշռել հայ աստուածաբանական-դաւանաբանական մտքի ուսումնասիրմանը նուիրուած գիտական յօդուածները՝ շնորհիւ Մայր Աթոռի միաբանների նոր սերնդի ծաւալած գիտական լուրջ գործունէութեան: Նշենք, որ հէնց այս շրջանում Եւրոպայի նշանաւոր բուհերում կրթութիւն ստացած հայ հոգեւորականները (Կարապետ վրդ. Տէր-Մկրտչեան, Գալուստ Տէր-Մկրտչեան, Գարեգին վրդ. Յովսէփեան եւ այլք) համախմբուել էին Մաղաքիա արք. Օրմանեանի շուրջը եւ գիտական ծանրակշիռ ուսումնասիրութիւններ էին կատարում:

Կարապետ վրդ. Տէր-Մկրտչեանի (յետագայում՝ եպիսկոպոս) խմբագրութեան տարիներին՝ 1894-ի դեկտեմբերից մինչեւ 1899 թ., Մայր Աթոռի պաշտօնական ամսագիրը թեւակոխել է ստեղծագործական մի ուրոյն եւ բեղուն շրջան, հրատարակուել են եւ հայագիտական, եւ աստուածաբանական-դաւանաբանական հարցերին վերաբերող գիտական արժէքաւոր ուսումնասիրութիւններ:

1895 թուականից սկսեալ «Արարատ» ամսագրում աւելացել է նոր՝ «Յաւելուած» բաժինը, որտեղ լոյս են տեսել Հայ Եկեղեցու

¹⁸ Անդ, էջ 749:

¹⁹ Անդ, էջ 750:

դաւանաբանութեանը, վարդապետութեանը վերաբերող մի շարք հնագոյն բնագրեր, դաւանաբանական ժողովածոներում ներառուած վաւերագրեր:

Ամսագրի 1896 թուականի ապրիլեան համարում (թիւ 4, էջ 155) Կարապետ վրդ. Տէր-Մկրտչեանն ընդարձակ եւ ուշագրաւ ուսումնասիրութեամբ՝ «Բնութեան խնդրի նկատմամբ մեր եւ Մխիթարեան հայրերի ունեցած հայեացքը», անդրադարձել է Քրիստոսի բնութիւնների խնդրին, ներկայացրել Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու վարդապետների ու Մխիթարեան հայրերի աստուածաբանական ընկալումները դաւանաբանական այս հարցի շուրջ: Յօդուածի շարունակութիւնը՝ «Կրկին բնութեան խնդիրը եւ Մխիթարեան հայրերը», հրատարակուել է նոյն թուականի օգոստոսեան համարում (թիւ 8, էջ 353): Նշեալ յօդուածը Հայ Եկեղեցու դաւանաբանութիւնը պաշտպանող եւ հիմնաւորող մի կուռ, գիտականօրէն ու մատենագրական հարուստ վկայութիւններով հիմնաւորուած ուսումնասիրութիւն է: Այն մէկ անգամ եւս հաստատել է Հայ Եկեղեցու Քրիստոսի բնութիւնների միութեան վերաբերեալ վարդապետութիւնը: Հայ Եկեղեցու վարդապետն արդարացիօրէն ընդգծել է, որ «զուտ պատմական սխալ է միայն, թէ եւ շատ տարածուած սխալ, կարծել՝ թէ «մի բնութիւն» դաւանելը նոյն է, ինչ որ միաբնակ լինել»²⁰:

Կարապետ վրդ. Տէր-Մկրտչեանն իր «Աստուածաբաններ պէտք են» յօդուածում²¹ անդրադառնում է աստուածաբանութեանը՝ որպէս որոշակի գիտութիւն: Հեղինակի տեսակէտներն այսօր եւս արժէքաւոր ու արդիական են. նա իրաւամբ նկատում է՝ «Շատերը երեւակայում են, ինչպէս երեւում է, թէ աստուածաբանութիւն նշանակում է վերացական տեսութիւնների մի ժողովածու. մարդիկ նստել՝ Աստուծոյ էութեան, Աստուծոյ յատկութիւնների եւ այլ նման խնդիրների մասին երկար բարակ խորհրդածութիւններ են արել... Մինչդեռ աստուածաբանութիւն ուսանել արդի մտօք նշանակում է՝ պատմական հետազօտութիւնների վերայ հաստատուած մի փոխառնական աշխարհահայեցողութիւն կազմել, որով պէտք է առաջնորդուի իւրաքանչիւր ոմ՝ ով կամենում է փոխառնական դաստիարակել»²²: Կարապետ վրդ. Տէր-Մկրտչեանը կարծում է, որ աստուածաբանութեան ոլորտում առաջընթացը պակաս նկատելի է, քան գիտութեան միւս ճիւղերում,

²⁰ «Արարատ», 1896, Դ., էջ 157:

²¹ Տե՛ս «Արարատ», 1898, Ե., էջ 199-204. նաեւ՝ 1898, Ը., էջ 344-349:

²² «Արարատ», 1898, Ե., էջ 201:

քանզի «միւսներն իրերի, ձեւերի, օրէնքների հետ գործ ունին, իսկ աստուածաբանների գործը մարդոց հոգիների հետ է, որ կշիռնի մէջ չի դրում եւ բնալուծութեան չի ենթարկում»²³: Հեղինակն ընդգծում է, որ անհրաժեշտ է տարբերակել կրօնական վէճը եւ կրօնական խնդրի պատմագիտական հետազոտութիւնը. աստուածաբանը պէտք է կարողանայ յստակ տարբերակել այս երկուսը²⁴:

Արժէքաւոր է նաեւ 1896 թուականի յունուարեան (թիւ Ա., էջ 3-4) համարում տպագրուած մէկ այլ՝ «Աստուածայայտութեան տօնի ճիշտ օրն ըստ պատմութեան» յօդուածը: Հեղինակը՝ Կարապետ վրդ. Տէր-Մկրտչեանը, պատմական ստոյգ վկայութիւնները քննութեան ենթարկելով, հիմնաւորում է Հայ Եկեղեցու ծիսական հինաւորաց աւանդոյթը՝ Քրիստոսի սուրբ ծնունդն ու մկրտութիւնը միասին՝ յունուարի 6-ին նշելը: Սոյն ուսումնասիրութիւնը մէկ անգամ եւս հաստատում է, որ մեր Եկեղեցին, Սուրբ Ծնունդն ու Աստուածայայտութիւնը յունուարի 6-ին նշելով, հետեւել է ընդհանրական Եկեղեցու կողմից մինչեւ Դ. դարն ընդունուած աւանդութեանը. «...մեր Եկեղեցին նախնական սովորութեան հետեւելով՝ ոչ միայն իւր հարազատ եւ աւանդապահ լինելն է ցոյց տալիս, այլ շարունակում է պահպանել այն խորհրդաւոր կապը, որ կայ Քրիստոսի Ս. Ծննդեան եւ Մկրտութեան՝ իբրեւ մեր Փրկչի կրկնակի յայտնութեան մէջ»²⁵:

Այս շրջանում «Արարատ» ամսագրի «Յաւելուած» բաժնում աստուածաբանական-դաւանաբանական, մեկնողական բնոյթի եզակի բնագրեր են հրատարակել Գալուստ Տէր-Մկրտչեանը (Միաբան), Գարեգին վրդ. Յովսէփեանը, Կարապետ վրդ. Տէր-Մկրտչեանը եւ այլ հեղինակներ: Աշխատասիրողները յաճախ լոյս են ընծայել համեմատական բնագրեր՝ դրանք օժտելով նաեւ անհրաժեշտ ծանօթագրութիւններով:

Այսպէս՝ Գալուստ Տէր-Մկրտչեանը 1892 թ. հրատարակել է Անանիա Նարեկացու «Գիր խոստովանութեան»-ը²⁶, որը մինչ այդ կորած է համարուել: Նոյն թուականին տպագրուել է նաեւ «Գիրք հերձուածոց»-ի բնագիրը²⁷: Աշխատասիրողն այս ուսումնասիրութեան հրատա-

²³ Անդ, էջ 201:

²⁴ Տէս անդ, էջ 202:

²⁵ «Արարատ», 1896, Ա., էջ 4:

²⁶ Տէս «Երանելոյ հաւր Անանիայի գիր խոստովանութեան. յաղագս սուտ կարծեացն որ վասն նորա», «Արարատ», 1892, Ա., էջ 1-18:

²⁷ Տէս «Գիրք հերձուածոց», աշխատ.՝ Գալուստ Տէր-Մկրտչեանի, «Արարատ», 1892, Բ., էջ 91-114:

րակման առընչութեամբ գրում է. «Անցեալ անգամ Անանիա Նարեկացու խոստովանութեան գրի եւ այս անգամ այս թարգմանական գրուածքի հրատարակութիւնը մեր այն համոզման արդիւնքն է, որ «Արարատ»-ը իւր կրօնական-պատմական բաժինը մեծ մասամբ պէտք է յատկացնէ նախնեաց կորած համարուած կամ անտիպ մնացած երկերին եւ նրանց հետազոտութեանը»²⁸:

Գալուստ Տէր-Մկրտչեանի աշխատասիրութեամբ լոյս է տեսել նաեւ «Մատեան Յովհաննու Մանգակունույ. Յաղագս սիրոյ եւ սրբութեան, որով պտղաբերին արարածք» երկը²⁹: Նա է հրատարակել Ստեփանոս Իմաստասէրի «Վասն անապականութեան մարմնոյն...» ճառը³⁰: Միաբանը բնագրի տողատակում՝ ծանօթագրութեամբ նշել է, որ Ստեփանոս Իմաստասէրի սոյն գրութիւնը «երեւութականներէց» մեզ հասած միակ նշանաւոր վաւերագիրն է, որ լոյս է սփռում Ը. դարի առաջին կէսի, մասնաւորապէս Մանգակերտի եկեղեցաժողովի՝ մինչ օրս այդքան վիճելի պատմութեան վրայ³¹: Մկրտիչ Ա. Խրիմեանի (1892-1907 թթ.) հրամանով այս ուսումնասիրութիւնը 1902 թ. լոյս է տեսել նաեւ առանձին գրքոյկով:

1896 թուականի ապրիլեան համարի «Յաւելուած»-ում (էջ 192-199) Կարապետ վրդ. Տէր-Մկրտչեանը հրատարակել է «Յովհաննու Իմաստասիրի Հայոց Կաթողիկոսի խոստովանութիւն անշարժ յուսոյ մարմնացելոյ Բանին Քրիստոսի, եւ ընդդէմ դաւանողաց զմի Քրիստոս յերկուս բնութիւնս» ճառը, մայիսեան համարում՝ «Այս թուղթ Յովհաննու Երուսաղէմի եպիսկոպոսի է առ Աբաս Աղուանից կաթողիկոս» վերնագրով գրուածքը:

1899 թ. վերջին Կարապետ Տէր-Մկրտչեանն ստիպուած հրաժարուել է ամսագրի գլխաւոր խմբագրի պարտականութիւնից, քանի որ խիստ ծանրաբեռնուած էր Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանի տեսչութեան գործերով: Մկրտիչ Ա. Խրիմեանը 1900 թ. վերջին «Արարատ»-ի խմբագրումը յանձնարարել է հայագիտութեան երախտաւոր Գարեգին վրդ. Յովսէփեանին:

²⁸ Անդ, էջ 93:

²⁹ Տէս «Արարատ», 1903, է., էջ 562-575, 662-672, Ը.-Թ., էջ 774-784:

³⁰ Ճառի ամբողջական վերնագիրն է «Վասն անապականութեան մարմնոյն, որք ասեն թէ՛ Որ աճէ եւ նուազէ ապականացու է. եւ վասն զի մարմինն Քրիստոսի աճէր եւ զարգանայր եւ ապականացու ոչ էր, զի Աստուծոյ մարմին էր վկայութիւն սրբոց եւ աստուածազանից, որք անապական խոստովանին յարգանդէ եւ յաւիտեանս յաւիտենից», «Արարատ», 1902, Գ.-Դ., էջ 368-400:

³¹ Տէս անդ, էջ 368:

Գարեգին վրդ. Յովսէփեանը հրատարակել է «Դաւթի փիլիսոփայի բան հաւատոյ ընդդէմ հերձուածողաց» բնագիրը եւ «Նորին Դաւթի ի հրամանէ Անաստասու Հայոց Կաթողիկոսի» ճառը³²:

Ամսագրում «Տիմոթէոսի եպիսկոպոսապետի Աղեքսանդրիոյ Հակաճառութիւն առ սահմանեալսն ի ժողովոյն Քաղկեդոնի»³³ նշանաւոր գրուածքի վերաբերեալ արժէքաւոր ուսումնասիրութիւններ են հրատարակել Կարապետ վրդ. Տէր-Մկրտչեանն ու Երուանդ Տէր-Մինասեանը³⁴, ապա նաեւ Գալուստ Տէր-Մկրտչեանը³⁵:

Առանձնակի հետաքրքրութիւն է ներկայացնում Գալուստ Տէր-Մկրտչեանի ուսումնասիրութիւնը, որտեղ հեղինակը տոմարական հաշուարկով հիմնաւորում է Տիմոթէոս Կուզի «Հակաճառութեան» հայերէն թարգմանման ժամանակը. «...մեզ հետաքրքրող փառամեակի ճշտագոյն սահմաններն են 480 փետր. 29 – 484 փետր. 28: Ահա այս փառամեակն է Տիմոթէոս Կուզի հայ թարգմանութեան հաստատուն եւ անխախտելի թուականը»³⁶:

Մայր Աթոռի պաշտօնական ամսագրում տպագրուել են նաեւ Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Քոյր եկեղեցիների հետ ունեցած յարաբերութիւններին վերաբերող ուսումնասիրութիւններ եւ յօդուածներ: Օրինակ՝ «Արարատ»-ում հրատարակուել է Երուանդ վրդ. Տէր-Մինասեանի «Հայոց եկեղեցու յարաբերութիւնները ասորւոց եկեղեցիների հետ. հայկական եւ ասորական աղբիւրների համաձայն» աշխատութեան գրախօսականը³⁷: Նշենք, որ Երուանդ վրդ. Տէր-Մինասեանի այս ուսումնասիր-

³² Տէն «Արարատ», 1906, Գ., համապատասխանաբար՝ էջ 261-268 եւ 269-272:

³³ Դաւանաբանական այս վաւերագրի հեղինակն է Տիմոթէոս Կուզը (Կուզացի, էլուրոս, Ալեքսանդրացի)՝ Ե. դարավերջ – 477 թ., Ե. դարի յոյն հակաքաղկեդոնական աստուածաբան, Ալեքսանդրիայի պատրիարք (457-460 թթ., 476-477 թթ.), Ալեքսանդրեան աստուածաբանական դպրոցի ամենանշանաւոր ներկայացուցիչներից:

³⁴ Տէն Կ. Վրդ. Տէր-Մկրտչեան, Տիմոթէոս էլուրոսի նորագիտ երկը եւ նորա մի քանի նոր հատուածները նախնի հայրերից առած, «Արարատ», 1897, Զ., էջ 251-257. «Տիմոթէոսի եպիսկոպոսապետի Աղեքսանդրիոյ Հակաճառութիւն առ սահմանեալսն ի ժողովոյն Քաղկեդոնի», աշխատ.՝ Կարապետ Ժ. վարդապետի եւ Երուանդ վարդապետի, Ս. էջմիածին, 1908:

³⁵ Տէն Գ. Տէր-Մկրտչեան, Տիմոթէոս Կուզի Հակաճառութեան հայ թարգմանութեան ժամանակը եւ Սուրբ Գրքի երրորդ կամ «Նորաբեր» հայ թարգմանութիւնը, «Արարատ», 1908, Ե.-Զ., էջ 564-589. նաեւ նոյն հեղինակի՝ «Տիմոթէոս Կուզի մասին. կրացումն եւ ուղղելիք», 1908, Ե.-Ը., էջ 707-708:

³⁶ Գ. Տէր-Մկրտչեան, Տիմոթէոս Կուզի Հակաճառութեան հայ թարգմանութեան ժամանակը եւ Սուրբ Գրքի երրորդ կամ «Նորաբեր» հայ թարգմանութիւնը, «Արարատ», 1908, Ե.-Զ., էջ 572:

³⁷ Տէն Մ. Խոսիկեան, Երուանդ վրդ. Տէր-Մինասեանի «Հայաստանեայց եկեղեցու յարաբերութիւնները ասորի եկեղեցիների հետ», 1907, ԺԲ., էջ 1094-1099:

րուծիւնը նախապէս գերմաներէն էր հրատարակուել³⁸, յետագայում լոյս է տեսել հայերէն տարբերակը՝ առաւել ընդարձակ ու լրամշակուած³⁹: Գրախօսութեան հեղինակը՝ Մ. Խոստիկեանը, այս աշխատութեան վերաբերեալ գրում է. «Ամբողջ աշխատութիւնը կատարուած է հետախուզողի լրջութեամբ եւ անկողմնակալ ոգով: Աղբիւրներից օգտուելու եղանակը գիտական է... Ի զուր չէ, որ այս գիրքը մեծ ընդունելութիւն գտաւ աստուածաբան ուսուցչապետների կողմից»⁴⁰:

«Արարատ» ամսագիրն անդրադարձել է նաեւ ընդհանուր աստուածաբանութեան կարեւորագոյն հարցերին: Այսպէս՝ 1879 թ. հրատարակութեան մէջ քննարկուել է Նիւ Եօքքի համալսարանի պրոֆէսոր Դրէպէրի աշխատութիւնը⁴¹, որը ներկայացրել էր կրօնի ու գիտութեան միջեւ հակասութիւնների պատմութիւնը:

Ամսագրի 1910 թուականի համարներում շարունակաբար հրատարակուել է ռուս նշանաւոր աստուածաբան Նիկոլայ Սագարդայի⁴² «Յոյն Արեւելքի հին եկեղեցական աստուածաբանական գիտութիւնն իւր ծաղկման շրջանում (IV-V դդ.)» նրա գլխաւոր ուղղութիւնները եւ բնորոշ յատկութիւնները⁴³ աշխատութիւնը. ռուսերէնից հայերէն է թարգմանել Արտակ վրդ. Սմբատեանը: Նոյն թուականին այն տպագրուել է որպէս առանձին աշխատութիւն:

«Արարատ»-ի 1917-1918 թուականի համարներում հատուածաբար՝ հայերէն թարգմանութեամբ հրատարակուել է նաեւ ռուս գիտնական

³⁸ Տէս ERWAND TER-MINASSIANTZ, Die armenische Kirche in ihren Beziehungen zu den syrischen Kirchen bis zum Ende des 13. Jahrhunderts, Leipzig, 1904:

³⁹ Տէս Ե. ՎՐԳ. ՏԷՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆՅ, Հայոց եկեղեցու յարաբերութիւնները ասորւոց եկեղեցիների հետ. հայկական եւ ասորական աղբիւրների համաձայն, Ա. հրատ., Ս. էջմիածին, 1908, Բ. հրատ., Ս. էջմիածին, 2009:

⁴⁰ Մ. ԽՈՍՏԻԿԵԱՆ, Երուանդ վրդ. Տէր-Մինասեանի «Հայաստանեայց եկեղեցու յարաբերութիւնները ասորի եկեղեցիների հետ», 1907, ԺԲ., էջ 1098-1099:

⁴¹ Տէս Ա. Վ. (ԱՐՏԱԿ ՎՐԳ. ՍՄԲԱՏԵԱՆ), Կրօն եւ գիտութիւն (Նիւ Եօքքի համալսարանի պրոֆ. Դրէպէրի «Կրօնի եւ գիտութեան մէջ տեղի ունեցած հակասութիւնների պատմութիւն» գրքի շուրջ), «Արարատ», 1879, Ը., էջ 333-339:

⁴² Նիկոլայ Սագարդա (Николай Иванович Сагарда, 1870-1943 թթ.)՝ նշանաւոր աստուածաբան, հայրաբան, եկեղեցու պատմութեան մասնագէտ (պատմական գիտ. դոկտոր):

⁴³ Տէս ՆԻԿՈԼԱՅ ՍԱԳԱՐԳԱ, Յոյն Արեւելքի հին եկեղեցական աստուածաբանական գիտութիւնն իւր ծաղկման շրջանում (IV-V դդ.). նրա գլխաւոր ուղղութիւնները եւ բնորոշ յատկութիւնները, 1910, Զ., էջ 539-548, Ե., էջ 627-636, Ը., էջ 719-726, Թ., էջ 846-857, Ժ., էջ 945-957, ԺԱ., էջ 1061-1068, ԺԲ., էջ 1141-1158. ռուսերէն բնագիրը՝ «Древнецерковная богословская наука на греческом Востоке в период расцвета (IV-V вв.)», «Христианское чтение», апрель, 1910:

Ֆ. Մ. Ռոսեյկինի «Կ. Պօլսի Փոտիոս պատրիարքի առաջին պատրիարքությունը» ծավալուն աշխատությունից մի հատուած՝ «Փոտի ջանքերը Հայ Եկեղեցին միացնելու Կ. Պօլսոյ կամ Յունական Եկեղեցուն»⁴⁴. նշեալ ուսումնասիրությունը ռուսերէնով տպագրուել էր դեռեւս 1915 թ.: Երկի Թ. գլխում ռուս գիտնականը հանգամանօրէն՝ պատմական փաստերի վկայակոչմամբ ներկայացնում է Կ. Պօլսի պատրիարքի ջանքերը՝ ուղղուած Հայ Եկեղեցին Յոյն Եկեղեցուն միացնելուն: Այս հատուածը թարգմանել է Յուսիկ արք. Մովսիսեանը, որը հայերէն տարբերակում յաւելել է արժէքաւոր բազմաթիւ մեկնաբանություններ եւ պարզաբանումներ, ծանօթագրություններ, կատարել սրբագրություններ ու լրացումներ:

Գիտական ուշագրաւ քննարկումներ են ծավալուել Յուսիկ արք. Մովսիսեանի «Անապատականներ եւ վանականութիւն»⁴⁵ յօդուածաշարի շուրջ:

Մայր Աթոռի պաշտօնական ամսագրում լոյս են ընծայուել ծիսագիտութեանը, տոմարագիտութեանը, հայ եկեղեցական իրաւունքին, կանոնագիտութեանը վերաբերող բազմաթիւ յօդուածներ, գիտական լուրջ ուսումնասիրություններ:

«Արարատ» ամսագրի միջոցով գիտական շրջանառութեան մէջ են դրուել նաեւ թարգմանական եւ հայ ինքնուրոյն հեղինակային ճառախօսություններ, վկայաբանություններ, պատմական եւ աստուածաբանական գրուածքներ: Յատկապէս շափազանց կարեւոր է գործածությունից դուրս մնացած շարականների, գանձերի, տաղերի, անտիպ երկերի հրատարակումը: Օրինակ՝ Նիկողայոս Քարամեանը ձեռագրական հարուստ նիւթերի հիմամբ լոյս է ընծայել «Հին հայ երգիչներ»⁴⁶ եւ «Ս. Էջմիածինը հայ երգիչների տաղերում»⁴⁷ արժէքաւոր ուսումնասիրություններ:

⁴⁴ Տէն Ֆ. Մ. Ռոսեյկին, Փոտի ջանքերը Հայ Եկեղեցին միացնելու Կ. Պօլսոյ կամ Յունական Եկեղեցուն, թարգմ.՝ Յուսիկ արք. Մովսիսեան, 1917, Դ.-Ե., էջ 355-360, Զ.-Է., էջ 499-506, 1918, Ա., էջ 49-63:

⁴⁵ Յօդուածաշարը տպագրուել է 1905 (էջ 244-252, 332-341, 440-454, 542-550, 640-666, 1015-1025, 1098-1109) եւ 1906 (էջ 60-68, 161-169, 244-250, 435-449, 606-628) թուականների համարներում՝ հատուածաբար: Այս ուսումնասիրությունը գրախօսել է Երուանդ վարդապետ Տէր-Մինասեանը (տէն «Արարատ», 1906, Բ., էջ 156 եւ 1907, Ա., էջ 70-74). հեղինակը Յուսիկ արք. Մովսիսեանը, պատասխանել է գրախօսությունը («Արարատ», 1907, Բ., էջ 150-154):

⁴⁶ Տէն Ն. ՔԱՐԱՄԵԱՆ, Հին հայ երգիչներ, 1895, Ա., էջ 12-16, Բ., էջ 55-56, Գ., էջ 90-92, Դ., էջ 124-131:

⁴⁷ Տէն Ն. ՔԱՐԱՄԵԱՆ, Ս. Էջմիածինը հայ երգիչների տաղերում, 1895, Զ., էջ 194-202:

Արժեքաւոր տեղեկութիւններ են հաղորդում հայոց վանական համալիրներին, թեմական եկեղեցիներին, հայ եկեղեցական մշակոյթին նուիրուած յօդուածները:

Մայր Աթոռի պաշտօնական ամսագրի շուրջ համախմբուած միաբանները, նշանաւոր գիտնականները, Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանի դասախօսները միացեալ ուժերով լոյս են ընծայել «Շողակաթ. Ս. էջմիածնի հայագիտական ժողովածուն» (գիրք առաջին)⁴⁸ նուիրուած հայ գրի եւ տպագրութեան մեծ յոբելեանին:

Ամսագրի վերջին երկու տարիներին՝ 1918–1919 թթ. հրատարակութիւններում հիմնականում տպագրուել են հայագիտական նիւթեր:

Ըստ էութեան «Արարատ»-ը եղել է Կովկասեան տարածաշրջանում հրատարակուող կրօնագիտական, աստուածաբանական, հայագիտական, պատմագիտական, բանասիրական առաջին պարբերականը, որը համապատասխանել է տուեալ ժամանակաշրջանի գիտական պահանջներին ու չափանիշներին:

Գէորգ արք. Չէորեքչեանի (Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս՝ 1945–1954 թթ.) աննկուն ջանքերի շնորհիւ 1944 թուականից սկսեց տպագրուել «էջմիածին» ամսագիրը, որի խմբագրակազմը եւ հեղինակներն ըստ արժանւոյն կարեւորել ու գնահատել են «Արարատ» ամսագրի գիտական աւանդը: Այսպէս՝ «էջմիածին» ամսագրի 1968 թ. հրատարակութիւնները նուիրուել են «Արարատ»-ի 100-ամեակին: Տպագրուել են բազմաթիւ յօդուածներ⁴⁹, որոնք մէկ անգամ եւս անդրադարձել են հայագիտութեան գանձարանի՝ «Արարատ» ամսագրի գործունէութեանը:

«Արարատ» ամսագիրն անգնահատելի ներդրում ունի հայ աստուածաբանական մտքի ներկայացման ու նրա զարգացման գործում: Իրաւամբ, կարող ենք նշել, որ ամսագիրն իր տարածմամբ եւ հեղինակների լայն շրջանակի ընդգրկմամբ ունեցել է համահայկական բնոյթ: Մէկ յօդուածի սահմանում հնարաւոր չէ ամբողջութեամբ եւ կատարելապէս

⁴⁸ Տէս Ս. Ա. ՆՈՍԵԱՆ, Հայ լեզուաբանութիւնը «Արարատ»-ի էջերում, «էջմիածին», 1968, ժԱ.-ժԲ., էջ 53–63. Ա. ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ, «Արարատ» ամսագիրը. Հրատարակման 100-ամեակի առիթով, «էջմիածին», 1968, ժԱ.-ժԲ., էջ 6–13. Ն. ԹԱՀՄԻՋԵԱՆ, «Արարատ»-ն ու երգ երաժշտութեան հարցերը, «էջմիածին», 1968, ժԱ.-ժԲ., էջ 84–90, 1969, Գ., էջ 37–40, է., էջ 44–48, ժԲ., էջ 60–69. Ն. Ծ. ՎՐԴ. ՊՈՋԱՊԱԼԵԱՆ, «Արարատ» ամսագիրը եւ Գէորգեան ճեմարանը, «էջմիածին», 1968, ժԱ.-ժԲ., էջ 30–38. Բ. ՏԱՌՈՒՇԵՅԻ, Թատերական հարցերն «Արարատ»-ի էջերում 1870-ական թուականներին, «էջմիածին», 1968, ժԱ.-ժԲ., էջ 91–95. Վ. ԵՊԱ. ՏԵՐԵԱՆ, «Արարատ»-ը եւ արեւմտահայութիւնը, «էջմիածին», 1968, ժԱ.-ժԲ., էջ 78–83. Ս. ՔՈՒԱՆՋԵԱՆ, «Արարատ»-ը եւ հայագիտութիւնը, «էջմիածին», 1968, ժԱ.-ժԲ., էջ 39–52 եւ այլ յօդուածներ:

ներկայացնել «Արարատ»-ում հրատարակուած կրօնագիտական, աստուածաբանական, դաւանաբանական ուսումնասիրութիւններն ու յօդուածները. համոզուած ենք, որ այսօր եւս ամսագիրը արժէքաւոր աղբիւր է նոր սերնդի ուսումնասիրողների համար:

РЕЗЮМЕ

В 2018 году исполнилось 150-летие журнала «Арарат». Официальный журнал Первопрестольного Святого Эчмиадзина издавался почти полвека (1868–1919 гг.) и внес неоценимый вклад в развитие арменоведения, заняв свое уникальное место в летописи и истории Армянской Церкви. Достойным наследником «Арарата», хранителем и продолжателем его традиций является журнал «Эчмиадзин». Армянская церковная летопись богата ценными страницами догматической литературы, и, с четким осознанием этого, журнал «Арарат» с первого же дня издания выражал армянскую богословско-догматическую мысль, был защитником и поборником учения и православия Армянской Церкви, исследователем и издателем ценных подлинников армянской церковной литературы.

Вокруг журнала «Арарат» объединились преданные священнослужители, которые важными научными исследованиями и анализами развивали армянскую богословско-религиоведческую мысль, публикуя ценные материалы по богословским, догматическим и церковно-историческим вопросам.

SUMMARY

2018 marked the 150th anniversary of creation of “Ararat” monthly. The official magazine of the Mother See of Holy Etchmiadzin was published for almost half a century (1868–1919) and made an invaluable contribution to the development of Armenology, occupying its unique place in the history and literature of the Armenian Church. Today “Etchmiadzin” monthly is the worthy heir to “Ararat”, the custodian and continuer of the tradition.

The Armenian ecclesiastical literature is rich in jewels of doctrinal literature, and with the clear understanding of this fact, “Ararat” monthly, from the very first

day of its publication, expressed and valued the thought of the Armenian theology and dogmatics being the guardian of the Armenian Church doctrines and orthodoxy, the researcher and publisher of valuable texts forming part of the Armenian ecclesiastical literature.

Dedicated clergymen gathered around “Ararat” monthly pushing forward the Armenian religious-theological thought through weighty scientific studies and analyses and publishing valuable materials on theological, dogmatic, ecclesiastical and historical issues.

